

УДК 94(477.63)«1870/1918»

Двуреченська О.С.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО БЮДЖЕТУ КАТЕРИНОСЛАВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядаються особливості укладання міського бюджету Катеринослава. Досліджено діяльність органів самоврядування і особисту участь гласних міської Думи та окремих мешканців у вирішенні фінансових проблем міста.

Ключові слова: Катеринослав, органи міського самоврядування, міський бюджет, видатки, прибуток.

В статье рассматриваются особенности составления городского бюджета Екатеринослава. Исследованы деятельность органов самоуправления и непосредственное участие гласных городской Думы и отдельных жителей в решении финансовых проблем города.

Ключевые слова: Екатеринослав, органы городского самоуправления, городской бюджет, расходы, прибыль.

The article focuses on the features of Katerynoslav's budgeting. The activities of the organs of city self-government and the direct participation by City Duma officials and the individual citizens in dealing with the financial problems of the city are investigated.

Key words: Katerinoslav, the organs of city self-government, the city budget, expenditures, income.

Органи міського самоврядування у Катеринославі були впроваджені майже одночасно із заснуванням самого міста і проіснували до 1918 р. З кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. царським урядом було здійснено кілька міських реформ, спрямованих на впорядкування функцій та реорганізацію органів міського самоврядування, що, втім, не змінило провідні їх компетенції. До їх компетенції відносилися виключно питання міського господарства. Від самого початку самоврядування відіграло роль проміжної ланки між населенням міст та урядовими установами: представники самоврядування повідомляли владним установам про потреби і інтереси міста та одночасно сприяли впровадженню на місцях урядової політики. Незважаючи на нагляд за діяльністю органів самоврядування з боку уряду, урядової підтримки, особливо фінансової, вони не мали. Тому з кінця ХVІІІ до початку ХХ ст. органи самоврядування змушені були постійно шукати необхідні кошти для розвитку міста. У другій половині ХІХ ст. Катеринослав перетворюється з провінційного містечка на потужне промислове місто. Це сприяло появі сталих надходжень до міського бюджету, але й вимагало від міського самоврядування пошуку значних коштів для розвитку господарського та культурного життя міста.

Дослідження особливостей діяльності міського самоврядування щодо формування міського бюджету знайшло епізодичне висвітлення переважно у комплексних працях з історії м. Катеринослава [5; 6; 14]. Становлення і розвиток місцевих і губернських фінансових установ, роботу фінансової комісії Думи, податкового відділу управи і податкової поліції, яку впровадило міське самоврядування в 1918-1920 рр., сьогодні досліджує науковий співробітник Дніпропетровського історичного музею Т.М. Цимлякова [24]. Окрему групу складають праці М. Владимірова, О. Єгорова, М. Набіркіна. Вони не лише приділили значну увагу формуванню міських кошторисів, але й брали безпосередню участь у роботі міського самоврядування [2; 8; 17].

Для з'ясування особливостей діяльності органів міського самоврядування щодо формування міського бюджету Катеринослава достатньо репрезентативними джерелами є міські кошториси, фінансові звіти та доповіді міської управи, журнали засідань катеринославської Думи [10-13; 15; 20-23]. Ці джерела відображають розміри та уточнюють предмет видатків, розкривають найбільш прибуткові галузі міського господарства, дозволяють з'ясувати появу нових напрямів господарської та культурної діяльності органів самоврядування Катеринослава. Журнали засідань міської Думи, присвячені обговоренню міського бюджету, дозволяють ознайомитися з дискусіями, які виникали під час обговорення міських кошторисів.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей формування міських бюджетів органами самоврядування Катеринослава.

Об'єктом даного дослідження є діяльність органів міського самоврядування Катеринослава.

Предметом розвідки є діяльність органів міського самоврядування щодо формування міських бюджетів як основи для господарського та культурного розвитку Катеринослава.

У 1870 р. було введено в дію нове Міське положення. Згідно з Положенням були створені всестанові представницькі органи місцевого управління, які склалися з розпорядчого органу (Думи) та виконавчого – міської управи і міського голови, який керував одночасно Думою і управою.

Дві глави нового закону було присвячено міським зборам, видаткам, введенню рахункової частини та фінансовій звітності міського самоврядування. Повноцінний розвиток всіх сфер життєдіяльності міста був неможливим через обмеженість коштів. Тому Дума повинна була визначити пріоритетні напрями фінансування і стежити за раціональним використанням міського бюджету.

Міський бюджет формувався з 1 по 15 листопада кожного року міською управою і передавався на обговорення та остаточне затвердження Думі. За тиждень до початку обговорення бюджету управа передавала проекти спеціальній комісії, а також розповсюджувала друкований варіант проекту серед гласних для попереднього ознайомлення. Гласні катеринославської Думи на засіданні обговорювали окремо кожен статтю бюджету і голосували за неї [11, с. 40]. Це сприяло доскональному вивченню всіх сфер міських прибутків та видатків. Поправки, які вносили гласні, можна умовно поділити на декілька видів: одноразові (стосувалися зміни кошторису лише на певний рік), тимчасові

(враховувалися під час формування кошторису лише протягом певного терміну), безстрокові (у подальшому управа повинна була завжди їх враховувати під час розподілу міських фінансів). Протягом двох тижнів після затвердження бюджету кошторис прибутків та видатків відправляли губернатору. До 1 березня кожного року управа звітувала Думі про виконання міського бюджету за попередній рік.

Основними джерелами прибутків міського управління були: різний збір із мешканців міста, прибуток від продажу патентів на право торгівлі і промислів, трактирних закладів, постійних дворів і продуктових лавок. Були «випадкові надходження»: різноманітні штрафи, збір від лотерей тощо.

Значну статтю надходжень коштів до бюджету складав оціночний збір з нерухомого майна. Оцінка нерухомого майна проводилася в місті щорічно. При цьому до уваги брали не лише його вартість, а й прибутковість. Державний та земський збори як складові збору оціночного не стягувалися з міського саду, квартир директорів та інспекторів гімназій, міських училищ, будинків залізниці та банку, імператорських палаців, казенних будинків, частина яких зайнята під урядові установи, майна благодійницьких та навчальних закладів, майна духовних закладів, що не приносили прибутку, земель під залізницею, майна бідних і сиріт, яке за його малоцінністю Дума сама звільнила від збору (ст. 129). На прохання різних осіб Дума також інколи зменшувала оцінку їх нерухомості, що впливало на загальну оцінку нерухомості у місті [11, с. 66]. Зростання вартості майна в Катеринославі свідчило про підвищення добробуту міських мешканців. Разом із тим зростали і обов'язкові податки. Загальний оціночний збір за 1885 р. склав 64607 крб. 60 к., а в 1913 р. вже 235359 крб. 40 к. [10, с. 43; 15, с. 95]. Міській Думі надавалося право вводити на користь міста збори з візницького і перевізного промислів, з коней та екіпажів, які належали приватним особам, з утримання собак. З дозволу уряду Дума могла встановлювати додаткові збори. Загальна сума всіх податків у 1889 р. склала 91592 крб. 57 к., а в 1890 р. – 96140 крб. 92 к. [11, с. 67].

До видатків відносилися наступні сфери міського життя: утримання міського громадського управління, міських громадських будинків і пам'ятників, благодійних та навчальних закладів, міської території та міських споруд, витрати на військових, міську поліцію, пожежні команди, сплата міських боргів і виконання взятих містом зобов'язань. Так, видатки з міського бюджету за 1889 р. склали 191253 крб. [8, с. 4]

Лише після обов'язкових витрат Дума мала право направляти кошти на загальнокорисні справи, влаштування медичного обслуговування. Постійна нестача коштів призводила до щорічного бюджетного дефіциту. Суттєвою допомогою ставали добровільні внески мешканців міста. Часто Дума змушена була звертатися до уряду із проханням надати кредит.

Участь органів міського самоврядування у розвитку різноманітних напрямів господарської діяльності сприяла збільшенню надходжень коштів до міського бюджету, що, у свою чергу, свідчило про ефективну роботу катеринославського самоврядування та розвиток міста.

Динаміка зміни міського бюджету була такою: 1870 р. – 95500 крб., 1880 р. – 120.000 крб., 1890 р. – 222.000 крб., 1900 р. – 692.000 крб. [17, с. 14]. Найбільший прибуток місто отримувало від експлуатації міських споруд – водопроводу, трамваю, каналізації, електрики, бойні. Потім йшли прибутки від міського майна – за оренду землі, що на ній були лавки, будівлі, магазини, базари, ярмарки. Третє місце займав збір з нерухомого майна, потім – збір з торгівлі і промисловий податок. Ці прибутки були обмежені обов'язковими видатками на утримання поліції, військового постю, влаштування арештантських приміщень, опалення і освітлювання в'язниць, пожежної частини. Інші видатки вважались необов'язковими: на початкову освіту, організацію медичної частини, благоустрій і благодійність. Прикладом благодійності може бути те, що гласні Думи іноді виступали проти підвищення плати за навчання в гімназії, стежили за наданням деяким дівчатам права безкоштовного навчання, засновували міські стипендії, опікувалися медичною сферою тощо.

Гласний Думи заможний купець І.М. Алексеєнко на власні кошти побудував і утримував амбулаторію та богадільню імені Мартина і Анни Алексеєнко – своїх батьків – для бідних літніх жінок, дитячу лікарню, будинок землемірного училища. Він надавав значні кошти на розвиток жіночої гімназії та комерційного училища. Частина капіталу імені Г.П. Алексеєнко згідно заповіту йшла на утримання дитячого притулку, а частина роздавалася бідним.

Підтримував розвиток освіти також гласний І.І. Тіссен. Крім того, він допомагав дитячим притулкам, бідним мешканцям міста. У 1908 р. І.І. Тіссен подарував місту 1000 крб. на освітні стипендії ім. І.І. Тіссена при 4-х класному училищі ім. О.С. Пушкіна. І.І. Тіссен був мельником, тому стипендії призначалися лише для дітей мельників.

Гласний М.Ю. Карпас за рахунок власних коштів підтримував бідних євреїв. На власні кошти він побудував богадільню, сприяв появі нових корпусів для єврейської лікарні, побудував єврейський сирітський будинок разом з училищем, підтримує притулок для старців-євреїв, дешеву їдальню товариства допомоги бідним євреям. Згідно із заповітом М.Ю. Карпаса відсотки від спеціального капіталу в 2000 крб. спрямовувались на утримання ліжка в катеринославській міській єврейській лікарні.

Гласний М.С. Копилов пожертвував 50000 крб. на будівництво Катеринославського вищого гірничого училища, був директором дитячого притулку, головою правління товариства бідних учнів комерційного училища.

Були також і невеликі за обсягом прояви добродійної діяльності, проте, не менш вражаючі. 21 квітня 1906 р. гласний Думи Г.М. Хватовський відмовився від своєї винагороди (150 крб.) за членство в ревізійній комісії на користь незаможних учениць Маріїнської і міської жіночих гімназій. Приклади благодійницької діяльності гласних Думи на цьому не вичерпуються.

В останню третину XIX ст. катеринославській Думі вдалося досягти значних успіхів. Якщо раніше головною проблемою самоврядування було формування міського бюджету, то наприкінці XIX ст. вона активно займається впорядкуванням міського життя, розвитком економіки міста, санітарною освітньою справою тощо; показовим для оцінки розвитку катеринославської

Думи є поява такого напрямку в її діяльності, як благодійність. Частина коштів міського бюджету тепер витрачалась на допомогу бідним та фінансування економічно неприбуткових сфер (наприклад, освітньої). Разом з тим, незважаючи на поступове збільшення частки інтелігенції серед гласних Думи, органи самоврядування залишаються орієнтованими на заможні прошарки міського суспільства, що відбивалося на діях Думи.

На початку ХХ ст. міське самоврядування мало нагадувало ті установи, які діяли наприкінці ХVІІІ ст. Спільної лишалася проблема формування міського бюджету. Населення Катеринослава значно збільшилося (із 2194 чол. у 1781 р. до 214465 чоловік у 1912 р. [16, с. 422; 9, с. 112]), зріс і міський бюджет (у 1794 р. прибуток склав 1570 крб., видаток – 1568 крб. 05 к.; у 1912 р. прибуток склав 2091805 крб. 81 к., а видаток – 2055809 крб. 06 коп. [2, с. 95; 9, с. 115]). Тоді як, наприклад, у Харкові в 1912 р. чисельність населення складала – 238466 чоловік, а прибуток – 5174215 крб. [1, с. 140-147]. Потреби міста також збільшились, коштів не вистачало. Тому часто обговорення кошторису призводило до багатоденних дискусій [20, с. 3]. Вирішити фінансову кризу лише за допомогою зборів з населення було вже неможливо. Часто мешканці міста самі змушені були звертатися до міської Думи з проханням надати допомогу. Крім того, у відомстві міського самоврядування знаходилися лікарні для бідних, нічліжні будинки, міські школи. Аналогічні проблеми турбували думи інших міст.

Кожна дума в державі самостійно шукала шляхи вирішення бюджетного дефіциту, однак були і спільні проекти. Наприклад, міський голова Москви М.І. Гучков пропонував свої шляхи вирішення проблеми, порівнюючи російські міста з містами Англії, Бельгії, Франції, Пруссії, Саксонії, Німеччини, Італії. Він вважав, що російські міста кращі за іноземні, але без фінансової допомоги уряду вони не зможуть проявити себе [20, арк. 34-43]. Гучков пропонував заснувати при московському міському громадському управлінні банк громадського кредиту. Для заснування різноманітних споруджень та підприємств місту недостатньо власних коштів, а отримати кредит від держави дуже важко. Місто змушене звертатися до банків або приватних осіб і брати кредити під великі відсотки. Крім того, місто не завжди може своєчасно відреагувати на фінансову ситуацію в державі і це було ще однією причиною заснування єдиного координаційного центру.

Свої пропозиції були й у органів міського самоврядування Катеринослава. Вони пропонувало зробити податки більш раціональними. Згідно із законом, оціночний збір у розмірі 1 % від вартості майна або 10 % від прибутків з нього справедливо було б збирати з міського населення, яке отримувало певну користь від роботи міських споруд, наприклад, за користування каналізацією та водогоном, оскільки ці споруди будувалися містом за власний кошт [18, с. 145].

Ще одним джерелом надходжень коштів до міського бюджету був податок на нерухоме майно. Такий вид податку належить до державного, проте із збільшенням числа жителів міста збільшилася вартість рухомого та нерухомого майна, а тому сума різниці між вартостями може належати цілком законно до

міських прибутків [11, с. 9]. Незважаючи на складну ситуацію в податковій сфері, головна проблема міського самоврядування полягала у надмірному контролі із боку адміністрації. Часто пропозиції гласних Думи і членів управи щодо покращення становища Катеринослава так і не були реалізовані.

Проте, інколи зміни в податковій сфері відбувалися на користь міста. Згідно зі ст. 64 Міського положення 1892 р. Дума встановлювала розмір плати за користування міським майном, за оренду ділянок на березі річки, за стоянку пароплавів [3, с. 30]. Для подолання дефіциту міського бюджету вводилися додаткові збори. В Катеринославі з 1905 р. встановлювався збір з власників екіпажів (по 10 крб. з кожної коня та екіпажу) та з 1908 р. – з велосипедистів (5 крб.) [12, с. 124-127; 8, с. 13]. Збирався окремий податок і з видобутку піску. Гласний міської Думи М.П. Вукашев намагався довести Думі незаконність такого збору [13, с. 1232]. Реакцією Думи був компроміс: на пісок, який беруть на березі річки, податок скасувати, а на пісок з кар'єрів – залишити. У 1910 р. катеринославська Дума, за прикладом м. Луганська, подала клопотання до Міністерства внутрішніх справ про заснування на користь міста збору із «розважальних місць і видовищ», проте отримала відмову. Міністр не вважав, що такий збір потрібно вводити напередодні міської реформи.

Важливим джерелом формування міського бюджету була торгівля. У 1906 р., за даними управи, з дрібної торгівлі на ринках місто отримало 2259 крб. 75 коп., від кам'яних лавок на Троїцькому базарі – 1850 крб., а сплата державного податку з міських торгових приміщень склала 1550 крб. [20, арк. 22-25]. Торгові обороти міста у 1910 р. склали 43285 тис. крб., а вже у 1912 р. – 52185000 крб. на рік [9, с. 113]. На 1912 р. в місті знаходилось 6 базарних площ, розвивалася стаціонарна торгівля. Щорічно міське управління видавало більше ніж 4000 документів на право займатися торгівлею. Особливе місце займав трактирний промисел. Видача дозволу на право займатися трактирним промислом належала міській Думі. Якщо у 1913 р. загальний прибуток від торгівлі і промислів склав 126501 крб. 04 коп., то у 1914 р. – 129410 крб. 82 коп. [22, с. 27]. Влаштування ринків, опікування стаціонарною і тимчасовою торгівлею було важливим. Це давало змогу привернути до Катеринослава увагу мешканців інших населених пунктів і навіть інших країн.

З торговою сферою було пов'язане й облаштування шляхів сполучень, що проходили через Катеринослав, та налагодження доріг для перевезення людей і вантажу на території самого міста. Так, від продажу трамвайних вагонів та перевезення пасажирів у 1913 р. прибуток склав 221740 крб. 54 коп. лише за один рік [15, с. 28]. У 1913 р. прибуток від експлуатації трамваю склав 550383 крб. 98 коп., в 1914 р. – 576989 крб. 40 коп., а на 1915 р. Дума планувала отримати 627115 крб. [22, с. 45-49]. Цікаво, що будівництво трамваю обійшлося місту всього у 650 тис. крб. У 1907 р. катеринославський губернатор звернувся до Думи із клопотанням про надання поліції права безкоштовного проїзду в трамваї, проте Дума прохання не задовольнила.

Зміни міського бюджету м. Катеринослава на початку ХХ ст. наведені у **таблиці 1** [15; 20]. На початку ХХ ст. основні надходження склали податки з міських споруд, міського майна, збір з нерухомого майна, торгівлі та

промислів. Основні міські кошти спрямовувалися на утримання міських споруд, на сплату боргів, на освіту, медицину, утримання міської поліції, військово-квартирну частину.

Таблиця 1.

Прибутки та видатки м. Катеринослава

Роки	Прибутки		Видатки	
	Крб.	коп.	крб.	коп.
1903	990092	12	989229	36
1910	1853523	88	1739467	03
1911	2015074	57	1944915	01
1912	2091805	81	2055809	06
1913	2330537	37	2293587	18

Розвиток Катеринослава, збільшення його потреб та політичні події початку ХХ ст. внесли корективи у бюджетну політику органів міського самоврядування. Дума змушена була більше зусиль докладати для отримання кредитів. Наприклад, у 1914 р. Дума вирішила приєднати м. Катеринославу до Всеросійського Міського Союзу і відкрити новий госпіталь на 200 ліжок, за надання Союзом міському управлінню кредиту на 100000 крб.

Окрему статтю міського бюджету складали заповіді від мешканців Катеринослава на користь міста або його установ. Згідно з п. 15 ст. 63 Міського положення 1892 р. управа кожного разу зверталася до Думи за дозволом прийняти пожертвування. Поруч з такими відомими меценатами міста як І. Остроухов, І. Алексеєнко, П. Белявський, І. Колесников та інші, зустрічаємо і невідомих людей без звань та титулів. У 1903 р. під опікою Думи знаходилося 22 спеціальних іменних капіталів, а в 1916 р. вже 41 заповіданий місту капітал. Приватні пожертвування давали міському управлінню додаткові фінанси. У 1903 р. відсотки з цих капіталів склали 12455 крб. 03 коп., а в 1916 р. – 51256 крб. 08 коп. [21, с. 70; 23, с. 85] Благодійницькі кошти витрачалися переважно на потреби освітніх та громадських закладів, на допомогу бідним. У відповідь Дума гідно вшановувала пам'ять кожного благодійника (висловлювала подяку родичам, засновувала іменні стипендії тощо).

Незважаючи на законодавчі обмеження в роботі міського самоврядування, катеринославська Дума мала можливості займатися не лише облаштуванням міста, брати участь в міжміських організаціях, переймати господарський досвід інших країн. Катеринославу завдяки роботі самоврядування був гідно представлений на державному рівні. Розширюється громадська робота Думи.

Суттєві зміни в податковій сфері відбулися після Лютневої революції 1917 р. Вводилася велика кількість нових прямих (на прибуток) та непрямих (акцизний збір на продукти харчування) податків, переглядаються старі види податків (податок на нерухоме майно). Кожній політичній силі було притаманне введення своїх податків та зборів. Особливо важкою для міста стала контрибуція у розмірі 300 тис. крб., яку в 1918 р. встановило для Катеринослава австро-угорське командування [14, с. 359]. Відмовитися від

сплати податків було неможливо, уникнення сплати часто каралась конфіскацією майна або ув'язненням.

На початку існування органів міського самоврядування витрати міста завжди перевищували його прибутки, а тому головним джерелом надходження коштів були добровільні внески міського населення і, в першу чергу, самих гласних. На початку ХХ ст. відбувається значне зростання міського бюджету, збільшується різниця між прибутками та видатками міста. Провідними причинами цього були економічний розвиток міста, збільшення кількості його мешканців та ефективна діяльність органів катеринославського самоврядування.

Поступове зменшення бюджетного дефіциту давало Думі можливості витратити більші кошти на облаштування міста. Катеринослав перетворився на крупний центр металургійної промисловості, хлібної та лісової торгівлі.

На збільшення надходжень до міського бюджету вплинула також якісна зміни складу Думи. Для формування міцної опори у містах в законі 1892 р. майновий ценз було замінено податковим. Внаслідок цього в Думі збільшується кількість гласних від заможних станів. Розширюється господарська та культурницька діяльність органів міського самоврядування.

Отже, формування міського бюджету, раціональні витрати міських коштів та збільшення надходжень до міської казни були предметом постійної уваги органів міського самоврядування Катеринослава. Відсутність достатньої кількості коштів, які можна було витратити на міські потреби, стала постійною ознакою міського бюджету, але не завадила міському самоврядуванню сприяти благоустрою Катеринослава. Для збільшення надходжень до міського бюджету використовувалися різноманітні засоби: отриманні кредитів від державних установ та приватних осіб, введення додаткових податків та зборів, сприяння розвитку прибутковим галузям міського господарства, отримання пожертвувань на користь міста, використання гласними міської Думи власних коштів на потреби міста, для ефективного розподілу міських коштів вивчався досвід інших міст тощо. Діяльність органів міського самоврядування Катеринослава, безумовно, сприяла збільшенню міського бюджету, розвитку важливих сфер життя міста, серед яких були також малоприбуткові або неприбуткові (освітня галузь, надання допомоги малозабезпеченим прошаркам населення тощо), та всебічному розвитку Катеринослава.

Бібліографічні посилання:

1. Антонов А.Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654-1917 гг. / А.Л. Антонов, А.Ф. Пармонов, В.Л. Маслийчук. – Харьков: Регион-информ, 2004. – 200 с.
2. Владимиров М.И. Первое столетие г. Екатеринослава. – Екатеринослав: Тип. Я. Чаусского, 1887. – 276 с.
3. Городовое положение 11 июня 1892 г. Дополненное по «Продолжениям» 1909 и 1910 гг. и по Собранию узаконений и распоряжений Правительства, равно по решению Правительственного Сената за 1911 и 1912 гг. – СПб., 1913. – 165 с.
4. Городовое положение со всеми относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями / Сост. М.И. Мыш. – СПб., 1876. – 160 с.

5. Дніпропетровськ: віхи історії / Ред. кол. В.М. Бекетова, А.Г. Болебрух та ін. – Дніпропетровськ: Грані, 2001. – 256 с.
6. Дніпропетровськ: минуле і сучасне: Оповіді про пам'ятки культури Катеринослава-Дніпропетровська, їх творців і художників / Ред. кол. Р.О. Лазарева, В.І. Лазебник. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2001. – 584 с.
7. Доклад екатеринославской городской управы // Известия Екатеринославского городского общественного управления. – 1907. – № 3 – С. 1-22.
8. Екатеринослав (старое и новое) 1889 / Ред. А.И. Егоров. – Екатеринослав: тов-во «Печатня С.П. Яковлева», 1889. – 16 с.
9. Екатеринослав, его прошлое и современное // Весь Екатеринослав / Изд-е Л.И. Сатановского. – Екатеринослав, 1913. – С. 104-139.
10. Журнал Екатеринославской городской Думы за 1885. – Екатеринослав, 1885. – 110 с.
11. Журнал Екатеринославской городской Думы за 1890. – Екатеринослав, 1890. – 136 с.
12. Журнал Екатеринославской городской Думы за 1904. – Екатеринослав, 1904. – 316 с.
13. Журнал заседания городской Думы // Известия Екатеринославского городского общественного управления. – 1910. – № 13. – С. 1230-1235.
14. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А.Г. Болебруха. – Дніпропетровськ: Грані, 2006. – 596 с.
15. Краткий обзор деятельности Екатеринославской городской управы за 1913 год. – Екатеринослав, 1914. – 98 с.
16. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII ст. – Днепропетровск: ВАТ «Дніпрокнига», 2000. – 1080 с.
17. Набиркин Н.А. Сведения об историческом развитии г. Екатеринослава. – Екатеринослав, 1910. – 18 с.
18. О городских налогах в настоящем и будущем // Известия Екатеринославского городского общественного управления. – 1909. – № 1 – С. 145-149.
19. Особое мнение Н.Ю. Ворожейкина // Южная заря. – 1910. – 23 декабря. – С. 3.
20. Протоколи засідань міської управи, штатний розклад положення про порядок несення служби робітниками та службовцями міської управи, доповідь ревізаційної комісії про роботу управи, відомості про економічний розвиток губернії // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 469. Катеринославська міська Дума і управа м. Катеринослава. – Оп. 1. – Спр. 38. – 65 арк.
21. Смета доходов и расходов г. Екатеринослава на 1903 г. – Екатеринослав, 1903. – 448 с.
22. Смета доходов и расходов г. Екатеринослава на 1915 г. – Екатеринослав, 1915. – 524 с.
23. Смета доходов и расходов г. Екатеринослава на 1916 г. – Екатеринослав, 1916. – 518 с.
24. Цимлякова Т.М. Фінансова та податкова політика місцевих органів влади в Катеринославі в 1918-1920 рр. // Музей та місто. Музезнавчі аспекти збереження і відтворення своєрідності міської культури: Мат. обл. наук. конф., присвяченій 225-річчю м. Дніпропетровська. Дніпропетровськ, 17 травня 2001. – Дніпропетровськ: Дн-ська книжкова друкарня, 2003. – С. 113-117.
25. Число жителей по сословиям в городах и уездах // Памятная книга Екатеринослава на 1864 год. – Екатеринослав: Тип. Я. Чауского, 1864. – С. 51-71.

Надійшла до редколегії 25.10.2015.